

ȘTIINȚA ENCICLOPEDICĂ, DOMENIU AL CERCETĂRII ACADEMICE

*dr. conf. univ. Constantin MANOLACHE,
director, Institutul de Studii Enciclopedice
dr. Didina ȚĂRUȘ*

ENCYCLOPEDIA SCIENCE: BRANCH OF ACADEMIC RESEARCH

The given work approaches aspects regarding the premises for self identifying of the encyclopedic science as a field of academic research, under the conditions of a longstanding elaboration practice. By underlying the scientific research component associated with the selecting and organizing of the terminological repertory by analytical methods of classifying sciences through references to related terms, it is stressed out the necessity of clarifying epistemological aspects that refer to encyclopedic science definition as an autonomous one by means of the given researches through the paradigm, the object research and the research problems, the frontiers and it's interferences with other sciences. Being given the Th. Kuhn's idea according to which, the basis of a practical research and of a consensus in a scientific area isn't the scientific theory, in fact it is it's paradigm, here are exposed considerations regarding the legitimacy of self identifying of the encyclopedic science through it's definitive paradigm- encyclopedic order. Together with the research mission, it is underlined the role of the encyclopedic science in the dialogue promotion among sciences, in the knowledge dissemination process that bear a special or universal character.

Preliminarii

Termenii „enciclopedie” „enciclopedism” se află în circuit pe parcursul mai multor secole. În general, activitatea enciclopedică s-a manifestat pe trei mari direcții: crearea bibliotecilor prin acumularea și păstrarea scrierilor pentru savanți, dar și pentru marele public; crearea muzeelor și a colecțiilor de artă, restaurarea lor și expunerea în atenția publicului; editarea dicționarelor și enciclopediilor, care prezintă universul cunoștințelor sub formă de articole succinte, elaborate de către experți și maeștri din cadrul disciplinelor cunoașterii și artelor.

Enciclopedia reprezintă o lucrare științifică sau științifico-populară ce conține informații/cunoștințe din toate ramurile științei și artei, ale activității practice (enciclopedie universală) sau numai dintr-un anumit domeniu (enciclopedie de ramură, tematică). Ea clasifică ramurile cunoașterii propunând o ierarhie a cunoștințelor, de la general la particular. Cum nu poate fi prezentat absolut totul, sunt selectate, din fiecare știință, elementele esențiale privind conceptele, instrumentarul, adevărurile stabilite prin controverse. Enciclopedia se elaborează ca lucrare unitară în baza unor cunoștințe *preexistente*, fiind un proiect intelectual și editorial de selectare, teaurizare și organizare conform unei ordini specifice. Accelerarea fenomenelor și proceselor, profunzimea schimbărilor din lumea contemporană au drept rezultat creșterea progresivă a volumului cunoștințelor. De aceea lucrările enciclopedice, cu oferta lor de informații sistematizate, constituie niște surse indispensabile pentru o informare rapidă, sigură și verificabilă. Enciclopedia nu doar reflectă nivelul științelor și culturii din epocă, ci marchează mentalitatea epocii respective.

Operând cu cunoștințele ca *obiect*, activitatea de elaborare și editare a unei enciclopedii are componenta sa de cercetare științifică. Astfel, fiind un produs lexicografic onomasiologic, enciclopedia presupune cercetări de ordin lexicografic asupra termenilor/denominațiilor. Selectarea și organizarea repertoriului terminologic, a registrelor de termeni ramurali necesită aplicarea metodelor analitice, a metodelor de clasificare pe criteriile logice ale structurii interioare a fiecărei științe/arte. Metoda referinței, aplicată termenilor corelați din cadrul aceleiași științe/arte sau din diverse științe/arte, constituie un instrument de integrare a cunoștințelor și, totodată, de construcție a traiectoriilor de căutare a informațiilor înrudite după conținut. Cercetarea enciclopedică se bazează nu doar pe anumite metode, ci și pe o serie de principii. În contextul celor menționate, se impune clarificarea mai multor aspecte de ordin epistemologic – rodul acestor cercetări științifice complexe, multidisciplinare poate fi considerat drept știință autonomă? Această eventuală știință are o paradigmă conturată și niște probleme de cercetare? Care ar fi alte elemente definitorii, inclusiv frontierele ei și interferențele cu alte științe?

Enciclopedismul modern: premise pentru un consens conceptual

Din perspectiva prezentului, Enciclopedia nu are o istorie prea îndelungată, mai veche fiind dorința de a colecta, clasifica și distribui cunoștințele.

De la reprezentarea pe table de argilă până la versiunile digitale de astăzi, s-a parcurs o cale milenară. Primele sisteme de organizare a științelor au fost elaborate încă în antichitate, modelul lui Aristotel fiind utilizat multă vreme. În Evul Mediu, enciclopediile erau concepute ca un cerc închis, al cărui centru simboliza contemplarea adevărului etern, înțelepciunea. La sfârșitul secolului al XIII-lea, pentru prima dată este propus *arborele științelor*, ca imagine a cunoștințelor profane și religioase. Umaniștii Epocii Renașterii erau absorbiți de utopia cunoașterii totale, dedusă logic din câteva principii. La începutul secolului al XVII-lea, F. Bacon propune o altă imagine a cunoașterii: *arborele* este urmat de *oceanul cunoașterii*, cunoștințele nemaifiind un tezaur vechi ce trebuie prezervat, ci un ansamblu de mici cuceriri, pe un teren virgin nemărginit. Cunoașterea începe să înglobeze, pe lângă științele speculative, și pe cele tehnice. În fața unei creșteri considerabile a volumului cunoștințelor, spiritele moderne precum G. Leibnitz visau la un limbaj exact și universal sau doreau să elaboreze un repertoriu al lumii vii.

Epoca Iluministă a fost anticipată de apariția în secolul al XVII-lea a primei enciclopedii a lui J. H. Alsted – *Encyclopaedia* (7 vol., 1630), ce a servit drept reper enciclopediilor iluministe care i-au urmat, operelor lui J. A. Comenius, G. Leibnitz, D. Diderot și D’Alembert. Lucrările lui Fontenelle, *Entretiens sur la pluralité des mondes* (1686) și P. Bayle, *Dictionnaire historique et critique* (1697), popularizau gândirea bazată pe fapte și experiență, curiozitatea pentru inovații. În tratarea subiectelor filozofice se aplică metodele experimentale care evoluează treptat spre *empirism*.

Secolul al XVIII-lea a fost unul enciclopedic prin însuși spiritul său științific. Mișcarea intelectuală a enciclopediștilor iluminiști a promovat ideea unei arhitecturi științifice și morale a cunoașterii. Domeniile nu se specializau; în științe, arte, politică, religie se editau dicționare, lucrări de sinteză. Enciclopedia lui D. Diderot și D’Alembert – *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (17 volume, suplimentate de 11 volume de planșe, 1751–1772) – este prima lucrare modernă de proporții care a consacrat conceptul enciclopediei și a servit drept model pentru tot ce a urmat în domeniu. În aceeași perioadă, se editează lexiconul inițiat de J. H. Zedler (*Grosses vollständiges Universallexikon aller Wissenschaften und Künste*, 68 vol., 1732–1754), *L’Esprit des lois* de Montesquieu (31 vol.), *l’Histoire naturelle* de Buffon (36 vol.), *l’Essai*

sur les origines des connaissances humaines de Condillac, *Dictionnaire philosophique* de Voltaire (614 articole).

În secolul al XIX-lea, *Encyclopedia britannica* și *l’Allgemeine Encyclopädie* a lui Ersch și Gruber (167 volume) urmează modelul enciclopediei lui D. Diderot și D’Alembert. La sfârșitul aceluiași secol, B. P. Hasdeu editează *Etymologicum Magnum Romaniae*. În anii 1898–1901, cărturarul C. Diaconovici redactează *Enciclopedia română* (3 vol.), editată la Sibiu de Asociațiunea ASTRA.

În secolul al XX-lea, în Italia, Austria, Portugalia, Cehia, SUA etc. apar enciclopedii naționale. D. Gusti coordonează *Enciclopedia României* (4 vol., 1938–1943). Printre cele mai importante enciclopedii ale secolului se consideră: *Encyclopaedia Britannica* (30 vol., 1978); *Der Grosse Brockhause* (12 vol., 1977–1981); *Meyers Neues Lexicon* (18 vol., 1972–1978); *Enciclopedia hispano-americană* (80 vol., 1905–1933); *Grand Larousse Encyclopédique* (10 vol., 1960–1964); *Большая Советская Энциклопедия* (66 vol., 1926–1947; 30 vol., 1969–1978, ed. III); *Encyclopédie de l’Islam* (4 vol. și 5 fascicule, 1913–1936); *Enciclopedia americană* (30 vol., 1962); *Marele dicționar enciclopedic italian* (20 vol., 1966–1973); *Encyclopaedia Universalis* (Franța, 30 vol., 2008); *Encyclopaedia Judaica* (16 vol., 1971) ș.a. Enciclopediile republicilor sovietice – *Украинская советская энциклопедия* (17 vol., 1959–1965), *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* (8 vol., 1970–1981) ș.a. au fost realizate conform metodologiei și standardelor editoriale sovietice.

Acest tablou impresionant al marilor lucrări, elaborate pe parcursul ultimelor secole, pune problema premiselor științifice în conceperea, structurarea, organizarea lor lexicografică etc. Trebuie menționat faptul că, în spațiul post-sovietic, dezbaterile pe marginea acestui subiect sunt sporadice și lipsite de amploare. Enciclopediile sovietice s-au bazat pe recomandări metodice cu caracter preponderent aplicativ, pe parametri intuitivi în distribuirea spațiului editorial pentru articolele din diferite științe/arte.

În general, în plan istoric, în elaborarea și editarea lucrărilor enciclopedice au prevalat preocupările aplicative. De la enciclopediile antice, cu organizare rudimentară în formă de *liste de termeni*, la *inventarele*, „*oglinzile*”, în epoca mijlocie, până în secolul al XVII-lea, acestea nu aveau un fundament teoretic dezvoltat. Abia în Epoca Iluministă se conturează baza teoretică și se afirmă conceptul enciclopediei, prin contribuția semnificativă a lui D. Diderot și D’Alembert.

Continuitatea în acest sens se manifestă în valorizarea conceptului Enciclopediei lui Diderot și D'Alembert în epoca contemporană, fiind relevante exemplul Enciclopediei *Universalis*, structurată după un model adaptat al celei din secolul al XVIII-lea, cercetările la nivel universitar asupra metodelor aplicate la organizarea enciclopediei în cauză etc. În 2002, revista cu o denumire sugestivă – *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*, publică materialele unui colocviu din anul 2000 de la Universitatea Paris 7 – Denis Diderot consacrat celor 250 de ani de la începerea editării Enciclopediei. Dezbaterele denotă importanța pentru generațiile actuale a abordării conceptuale a lui Diderot și D'Alembert, în particular, a modelului de raționalitate enciclopedică clasică – *arborele*. Modelul arborescent, pe care îl dezvoltă Diderot, delimitând rădăcinile, tulpina, ramurile, frunzele, pentru a organiza cunoștințele despre Univers într-un ansamblu coerent și sintetic, se bazează pe *Sistemul figurat de cunoștințe umane* conceput de D'Alembert care s-a inspirat, la rândul său, din sistemul lui F. Bacon și din teoriile epistemologice ale iluminiștilor. *Arborele* are la rădăcină *înțelegerea/percepția umană*, de la care pornesc 3 mari ramuri – *memoria, rațiunea și imaginația*, în cadrul cărora științele/artele sunt organizate în clase și subclase. Astfel, clasificarea se sprijină nu pe natura obiectului abordat, ci pe modul în care acesta este perceput de către om.

Drept element definitoriu al metodei de organizare a Enciclopediei poate fi considerată *ordinea enciclopedică* concepută din 3 componente – denumirea științei la care se referă un anumit articol, rangul științei respective în cadrul *arborelui* și legăturile articolului cu alte articole, prin intermediul referințelor. Esența ei constă în localizarea simultană a articolelor enciclopedice, ordonate alfabetic, și în cadrul clasificării arborescente a științelor/artelor, prin atașarea denumirii științei. Totodată, *metoda referințelor*, reprezentând legăturile dintre termeni, integrează textele și, implicit, cunoștințele înrudite. Conceptul *ordinii enciclopedice* este actual și în prezent, iar *metoda referințelor* este considerată de experți drept o anticipare a *hipertextului* aplicat în enciclopediile electronice actuale. Trebuie remarcat faptul că exegeții concepției Enciclopediei constată o anumită contradicție între scepticismul filozofic al Epocii Iluministe în ce privește limitele percepției umane, lacunele cunoașterii globale a Universului comparat cu un labirint, pe de o parte, și utilizarea de către D'Alembert a ordinii enciclopedice ca tentativă de a întocmi o cartografie completă a

cunoștințelor despre Univers, pe de altă parte. De fapt, D'Alembert propune aplicarea celor două hărți „de scară mică” (*modelul arborescent* și *schema referințelor*) drept ghid prin labirintul Universului, ele fiind complementare articolelor enciclopedice, considerate hărți „de scară mare”. Dar în realitate, problema stă în limitele acelei cartografii, care nu putea fi suficientă pentru orientarea în labirintul Universului și cunoașterea lui globală.

Autorii Enciclopediei au oferit soluții și pentru problema polisemiei, prin indicarea denumirii științei/artei fiind posibilă asocierea fiecărui termen cu definiția concretă din ramura în care era utilizat. Vom consemna, în context, că această metodă este aplicată și în prezent în fixarea cazurilor de omonimie, la includerea termenilor multidisciplinari în registrele ramurale.

Considerații privind paradigma și problemele de cercetare în cadrul științei enciclopedice

Unul dintre criteriile recunoașterii unei științe constă în existența *formeii instituționalizate* de cercetare. În spațiul actual al Republicii Moldova, cercetările enciclopedice s-au desfășurat în anii '70 ai sec. al XX-lea, fiind reluate recent în cadrul Academiei de Științe. Experiența autohtonă în acest domeniu, raportată la cea a majorității altor țări, este extrem de limitată. Pe de altă parte, activitatea practică îndelungată pe plan global nu a generat teorii care să ateste indubitabil identitatea și maturitatea științei enciclopedice. Totuși, acest fapt nu constituie un impediment în încercarea de a legitima identitatea unei științe. Astfel, în limbajul actual al teoriei cunoașterii, un element definitoriu în acest sens, manifestat prin activitatea de cercetare, este *paradigma* științei, o construcție mentală care oferă comunității științifice suportul creativității pe o perioadă îndelungată. Th. Kuhn consideră că baza cercetării practice și a consensului într-o știință care a atins stadiul maturității, nu este teoria științifică, ci paradigma ei. El își argumentează teza respectivă prin afirmația că cercetarea științifică, la acest nivel, nu este condusă în primul rând de teorii și de reguli metodologice generale, ci de experiențe împărtășite în comun, de realizări științifice universal recunoscute, fixate în paradigme. În calitatea lor de exemple concrete de formulări și de soluții ale problemelor științifice, paradigmele constituie temelia consensului în cadrul unei comunități de practicieni asupra elementelor fundamentale ce caracterizează cercetarea științifică matură.

În această ordine de idei, activitatea enciclopedică poate fi considerată drept activitate de cercetare a unor practicieni de-a lungul secolelor care s-a

bazat pe modele de soluții obținute pe parcurs. Nu există suficiente argumente pentru a susține că este vorba de o știință ajunsă la maturitate, se poate însă afirma că paradigma științei enciclopedice, *ordinea enciclopedică*, s-a conturat în timp și a fost recunoscută de comunitate. În secolul al XVIII-lea, iluminiștii s-au apropiat cel mai mult de formularea acestei paradigme. Prin propunerea modului de definire a ordinii enciclopedice, D. Diderot și D'Alembert au oferit soluții practicienilor enciclopediști, inclusiv celor contemporani.

Bineînțeles, în ultimele două secole de după D. Diderot și D'Alembert, s-a produs o evoluție a modalităților de reprezentare a realității și a universului de către științe. Tabloul general științific al lumii a căpătat un caracter integrativ, neliniar, odată cu apariția științelor noi, precum cibernetica, informatica, sinergetica etc., fundamentându-se pe paradigmele neliniarității, autoorganizării, dezvoltării durabile etc. Prin prisma acestei evoluții, definirea ordinii enciclopedice presupune cercetări noi în domeniul metodelor de clasificare a științelor. Totodată, la etapa actuală, o enciclopedie, ca mod de teaurizare și diseminare a cunoștințelor, nu mai poate contribui doar la satisfacerea curiozității omului. Misiunea ei s-a extins la noțiunea de *alimentare a reflecției* colective, care are nevoie să înțeleagă, să soluționeze dileme, să promoveze progresul înfruntând provocările timpului. În acest context, aspectele ce țin de definirea *obiectului* științei enciclopedice se impun a fi precizate în corelație cu definirea *scopului* ei, respectând cerințele completitudinii și veridicității. Or, în realizarea scopului enciclopediei de asigurare a accesului la cunoștințele umane, utilizatorul trebuie ajutat să descifreze legăturile existente între acestea pentru a-i oferi noi perspective de cunoaștere.

Motivele ce au justificat aventura enciclopediștilor în secolul al XVIII-lea sunt pertinente și astăzi. Dar și o serie de alte argumente, cum ar fi explozia, multiplicarea cunoștințelor, declinul culturii generale în favoarea cunoștințelor specializate și haosul ce domină ciberspațiul vin în sprijinul asigurării continuității în valorificarea ideilor enciclopediste. În cercetarea enciclopedică actuală, se prefigurează probleme științifice axate pe delimitarea bazei conceptuale a științei enciclopedice și pe interferențele cu alte științe; pe dezvoltări în domeniul ordinii enciclopedice (metode de clasificare a științelor, sistemul referințelor între termenii corelați etc.); pe aspecte structurale în elaborarea lucrărilor cu caracter enciclopedic (universale, tematice); pe aspecte onomasiologice

în formarea repertoriului terminologic (analiza denotației noțiunilor, selectarea terminologiei pe ramuri ale științei ș.a.); pe polisemia/omonimia termenilor științifici multidisciplinari; pe principii și metodologie de completare și de organizare a registrelor de termeni pentru enciclopediile universale și tematice; pe norme și modele de structură și conținut al articolelor enciclopedice; pe elaborarea lucrărilor cu conținut enciclopedic; pe istoria enciclopedismului.

Spre deosebire de timpurile trecute când omul aspira să cunoască „artele libere” precum gramatica, retorica, dialectica și aritmetica, în prezent cunoașterea este segmentată pe domenii tot mai restrânse, care continuă să se dividă și să se multiplice, împreună cu descoperirile și cu teoriile lor. În acest context, pe lângă misiunea de cercetare, știința enciclopedică, integrativă și multidisciplinară, dar cu o identitate neconfirmată pe deplin, are un rol social de mare importanță. Produsele ei, enciclopediile și dicționarele enciclopedice, rămân a fi mijloace unice, care, în urma eforturilor de selectare, sinteză și simplificare, asigură accesul publicului larg la cunoașterea specializată. Este vital ca noile descoperiri în biologie, fizică, medicină, chimie etc. să devină cunoscute unui cerc mult mai larg decât cel al specialiștilor în domeniu. Este important ca și specialiștii să judece nu doar din perspectiva rigorilor propriului domeniu, ci să-și adapteze raționamentele prin intermediul unei culturi generale, științifice și umaniste și să le facă accesibile percepției publicului. Aceasta ar permite ca dialogul științelor să se extindă în afara mediului savanților, cuprinzând publicul larg, media, instituțiile de educație și de cultură.

Bibliografie

1. Al. Băeșanu. *Recunoașterea problemei științifice*. În *Revista Română de Studii Culturale (pe Internet)*. Nr. 3, 2004. [www.rocsir.goldenideashome.com/archiv/2004_3/Encyclopédisme et Savoir: du papier au numérique](http://www.rocsir.goldenideashome.com/archiv/2004_3/Encyclopédisme%20et%20Savoir%20du%20papier%20au%20numérique). Institut national de recherche pédagogique, avril 2006. www.inrp.fr/vst
2. Ș. Iancu. *Spațiul, timpul și știința integrativă*. Academia Română. www.noema.cristf.ro/doc/2002
3. M. Leca-Tsiomis. *Une tentative de conciliation entre ordre alphabétique et ordre encyclopédique*. Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie, numéro 40-41 (octobre 2006). <http://rde.revues.org>
4. *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*. Numéro 31-32 (Avril 2002). Mis en ligne le 1 septembre 2006. <http://rde.revues.org/index203.html>